

«MADENI MURA»

MEMLEKETTIK BAĞDARLAMASYNYŇ KITAŇ SERIYALARY
QAZAQSTAN RESPUBLIKASYNYŇ TUNĜBŞI PREZIDENTI NURSUŁTAN
NAZARBAEVTYŇ BASTAMASY BOIYNŞA ŞYĜARÝLDY

Астана 2013

«МӘДЕНИ МҰРА» ҰЛТТЫҚ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОБАСЫН
ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖӨНІНДЕГІ ҚОҒАМДЫҚ КЕҢЕС

Майлыбаев Бағлан, *кеңес төрағасы*
Асқаров Әлібек, *жауапты хатшы*

Абдрахманов Сауытбек
Атабаев Қамбарбек
Аяған Бүркітбай
Әбжанов Хангелді
Әбусейітова Меруерт
Әжіғали Серік
Әлімбаев Нұрсан
Байпақов Карл
Байтанаев Бауыржан
Балықбаев Тахир
Дүйсембаев Еркін
Есім Ғарифолла
Жақып Бауыржан
Жұмағалиев Асқар
Жұмағұлов Бақытжан
Қасқабасов Сейіт
Қозыбаев Ілияс
Құл-Мұхаммед Мұхтар
Құрманбайұлы Шерубай
Мұхамадиұлы Арыстанбек
Мыңбай Дархан
Нысанбаев Әбдімәлік
Салғараұлы Қойшығара
Самашев Зейнолла
Сұлтанов Қуаныш
Тұяқбаев Қанат
Шеңгелбаев Бақытжан

БАБАЛАР СӨЗІ

ЖҮЗ ТОМДЫК

Ауызекі әңгімелер

УДК 821.512.122
ББК 84 (5 Қаз)-44
Б 12

*Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің «Әдебиеттің әлеуметтік
маңызды түрлерін басып шығару» бағдарламасы бойынша шығарылды*

**«Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының
Фольклортану, әдебиеттану және өнертану секциясының мүшелері:**

Қасқабасов С.А. (*төраға*), Қорабай С.С. (*төрағаның орынбасары*),
Жұмасейітова Г.Т. (*жауапты хатшы*), Өзібаева Б.У., Әлбеков Т.,
Әлібекұлы А., Күзембаева С.А., Қалижанов У.,
Қосан С., Мамыраев Б.Б.

**Томды басуға М.О.Өуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының
Ғылыми кеңесі ұсынған**

Томның редакция алқасы:

Әлбеков Т. (*жауапты редактор*), Алпысбаева Қ., Ақыш Н.,
Қалижанов У., Қасқабасов С.А., Қирабаев С., Салтақова Ж.

**Томды құрастырып, баспаға дайындағандар:
Әлбеков Т., Салтақова Ж. (*жауапты шығарушы*)**

Б 12 Бабалар сөзі: Жүзтомдық. — Астана: «Фолиант», 2013.
Т. 97: Ауызекі әңгімелер. — 440 бет.

ISBN 978-601-302-044-0

«Бабалар сөзі» сериясының 97-томына ел арасынан жиналған құ-
лардың әңгімесі, аңшылар, ұрылар, тарихи тұлғалар туралы және түрлі
тақырыптағы ауызекі әңгімелер енді.

УДК 821.512.122
ББК 84 (5 Қаз)-44

ISBN 978-601-302-044-0 (т. 97)
ISBN 9965-619-60-3

© Әдебиет және өнер институты, 2013
© «Фолиант» баспасы, көркемдеу, 2013

ҚҰРАСТЫРУШЫЛАРДАН

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты «Мәдени мұра» Ұлттық стратегиялық жобасы аясында жарық көретін «Бабалар сөзі» сериясының жүз томдық ғылыми басылымын әзірлеуді одан әрі жалғастырады.

Серияның бұған дейін баспаға ұсынылған тоқсан алты томы ұлттық фольклорымыздың аса бір көркем де көлемді бөлігі болып саналатын эпостық шығармаларға, ертегілерге, шетелдердегі қазақ фольклорына, қара өлеңдер, жұмбақтар мен мақал-мәтелдер, аңыздар, шежірелер, ауызекі әңгімелер т.б. жанрларға арналды. Дәлірек айтқанда, «Хикаялық дастандардың» — он үш, «Діни дастандардың» — жеті, «Ғашықтық дастандардың» — он бір, «Тарихи жырлардың» — он бір, «Батырлар жырының» — жиырма, «Мақал-мәтелдердің» — бес, «Қара өлеңнің» — екі, «Шежірелік жыр-аңыздардың» — үш, «Ертегілердің» — бес томы, «Тарихи аңыздардың» — төрт томы, «Ғұрыптық фольклордың» — екі томы, «Ауызекі әңгімелердің», «Жұмбақтардың», «Балалар фольклорының», «Қазақ мифтерінің», «Моңғолиядағы қазақ фольклорының», «Топонимдік аңыздардың», «Күй аңыздың», «Аңыздық шежірелердің», «Аңыздық жырлардың», «Өтірік және мысалдардың», «Магиялық фольклордың», «Түс жору және ырымдардың», «Хикаяттардың» — бір-бір томы баспаға дайындалып, басылым көрді. Бұл жинақтардың он екі томында Қытайдағы қазақтардың, бір томында Моңғолия қазақтарының фольклорлық мұралары қамтылды.

«Бабалар сөзі» сериясының 96, 97-томдарында қамтылған ауызекі әңгімелер бірен-саран жинақтарда, жекелеген басылымдарда, мерзімді баспасөз беттерінде жарық көргенмен, негізгі бөлігі бүгінгі күнге дейін ғылыми басылым ретінде толық жүйеленіп, арнайы жарияланған емес. Сондықтан томдарды баспаға дайындау барысында жинақталған мәтіндер ішкі жанрларға жүйеленіп, алғашқы томға «Тарихи ауызекі әңгімелер» (96-том) топтастырылып, Қарағандының көмір-кен орындарының тарихына, қазақ кеншілерінің қалыптасуына қатысты халық туындылары, сондай-ақ 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске белсенді түрде қатысқан, ауыр зұлматты басынан кешірген адамдардың әңгімелері, Абай және оның айналасын, Ақан сері, Балуан Шолақ, Қажымұқан т.б. өмірін, халыққа жасаған қайырымды істерін баяндайтын әңгімелер қамтылды.

Қалың оқырмандар мен ғылыми ортаға ұсынылып отырған 97-томға қай замандарда да тыңдармандарын бірден еліктіріп кететін, құлаққа жағымды, қызықты, көңілге ой салып, уақыт өткен сайын жаңғырып, жаңа үлгілермен молығып отыратын «Новеллалық ауызекі әңгімелер» топтастырылды.

Новеллалық әңгімелерге негізінен жекелеген адамдардың болмыс-бітіміне, тұрмыс-тіршілігіне, кәсіп-мамандығына, көз-қарас-ұстанымына қатысты туындылар жатады. Мысалы, бағзы замандарда да, тіпті бүгінгі күннің өзінде қиыннан қисын табар, ой-қиялы жүйрік қуақы, қу тілді, тапқыр, ділмар адамдар көптеп кездеседі. Ұрпақтан ұрпаққа тарап, қазақ қоғамының әр кезеңдерінде бой көрсететін түрлі адамдардың саналуан мінез-құлықтары, ерекше қасиеттері, болмыс-бітімдері, іс-әрекеттері Қулардың жиынтық бейнесі ретінде көрініс береді. Қуларға, тапқырларға, пешендерге қатысты ауызекі әңгімелер көбінесе жиын-тойларда, бас қосуларда, қонақ-кәде үстінде тыңдарман қауымның көңіл-күйін көтеру үшін, болмаса дүниеқор, пасық үй иелерін, немесе қарсы адамдардың, билік иелерінің қайырымсыздығын, әділетсіздігін, үстемдігін тікелей сынап, бетіне басу мақсатында арнайы дайындықсыз, табан астында туындап отырған. Айырықша ескере кететін жайт — мұндай

әңгімелер орнымен, жүйелі түрде, халықтың қалжыңдасу дәстүрімен, қысқа мазмұнда айтылатындықтан, тыңдарман жадына жылдам жатталып, ел арасына тез таралған.

Өзге жұрттар сияқты қазақ халқында да мергендік, аңшылық, құсбегілік, саяткерлік туралы, тұрмысқа, ұрлық-қарлыққа т.б. байланысты новеллалық әңгімелер мол сақталған. Олардың көпшілігі қызықты оқиғалар желісіне құрылып, тыңдаушыны таңдандырып, өзіне еріксіз тартып отырған. Әсіресе саяткерлік әңгімелерде қиялға беріліп, әсірелей, асыра айту үрдісі белең алған. Ал тұрмыстық әңгімелерде кәсіп-мамандық, тарихи жағдайлар, жеке адамдардың басынан өткен ауыр жайттар, қилы-қилы тағдырлары баяндалады.

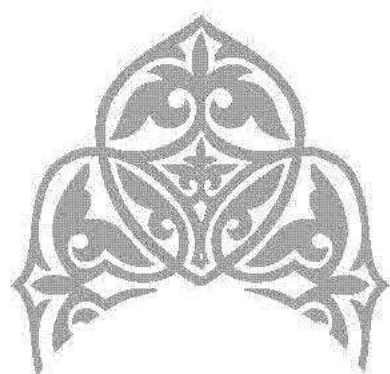
Топтаманың 97-томының құрылымы «Қулардың әңгімесі», «Аңшылар әңгімесі», «Ұрылар туралы әңгімелер» және «Түрлі тақырыптағы әңгімелер» атты тақырыптарға жүйеленіп, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Қолжазба қорында сақталған Е.Құлпейісов, Ғ.Дүйсеков, Ш.Дүйсекеев, К.Рахманов, М.Мәжікеев, Қ.Тұңғышбаев, Б.Жүнісов, Қ.Қарпықбаев, С.Қатиполлаұлы, Е.Құлпейісов, Ғ.Себепов, Ғ.Әбілқасов, А.Ережепқызы, А.Балтабаев, Б.Мансұрқожақызы, Ф.Ғатауов, З.Сәрсенбеков, Ә.Тәжиев, Ә.Тәңірбергенов, О.Сепешов, М.Баймұханұлы, К.Рахманов, С.Зауырбекова, Т. Жексенбаева, І.Әбдуов, Қ. Дүйсенбеков, С.Ботабаев, Ж.Тынышбайұлы, Е.Зайров, Ж.Мәдиев, Ә.Нәсілбеков, Ә.Ыбырайұлы, Ы.Ермекбаев, С.Төлепов, М.Шолтырұлы сияқты жинаушылардың материалдары, Қ.Саттаров, М.Тілеужанов, Н.Төреқұлов, Е.Тұрсынов, Б.Рақымов секілді зерттеуші-ғалымдарының халық арасынан жазып алған қолжазба мұралары қамтылды. Сондай-ақ «Торғай таңы», «Ленин туы», «Ертіс нұры», «Арқалық таңы», «Еңбек туы» «Ұран» сынды аудандық-облыстық газеттерде, «Күлдіргілер» (Шыңжаң, 2011) тәрізді жинақта жарияланған мәтіндер пайдаланылды.

Топтаманың ұстанымдарына сәйкес беріліп отырған мәтіндер ғылыми қосымшалармен қамтамасыз етіліп, реттік санмен нөмірленді. Томның ғылыми қосымшаларын: томға енген

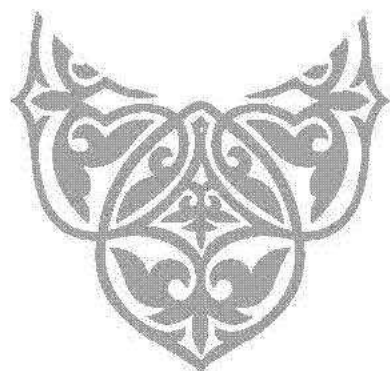
мәтіндерді жазып алушылар мен жариялаушылар және басылымдар туралы мәліметтер, томға енген мәтіндерге ғылыми түсініктеме, сөздік, жер-су, ру атаулары, мәтіндерде кездесетін тарихи тұлғалар туралы деректер, пайдаланылған әдебиеттер тізімі мен томның орыс, ағылшын тілдерінде жазылған түйіндері құрайды.

Томның жалпы көлемі — 27,5 б.т.

МӘТІНДЕР

Кулардың әңгімесі

Құлақай қу

1. «ЖҮРІП КЕТСЕҢІЗ...»

Сәлмен бай Құлақайды Бекен дейтін шалдан бір атым на-сыбай сұрап келуге жібереді. Құлақай байдың әмірін орындап оралғанда:

— Әй, қу, сөзге келгенде алдыңа жан салмайсың, — деп ренжиді бай, — ал іске келгенде түк білмейсің.

— Ау, не боп қалды, байеке?

— Бір нәрсеге жұмсаған соң, екіншісін өзің-ақ білмес пе едің. Темекі неге әкелмедің? — деп жекіреді ғой баяғы.

Бір күні бай қатты науқастанып қалып, Құлақайды молда-ға жұмсаса, молдамен бірге тағы екі адамды ертіп келіпті. Олар есіктен бастарын сұғар-сұқпастан:

— Әй, мыналарың кім тағы? — деп тыжырынады бай.

— Байеке, анада өзіңіз айтпап па едіңіз, бір нәрсеге жұм-сағанда екі бірдей іс бітіріп қайту керек деп. Сол өсиетіңізді бұл жолы бұлжытпай орындадым. «Сақтықта қорлық жоқ» деген ғой, қапелімде о дүниеге жүріп кетсеңіз, қабір қазушыға қайта барып жүрмейін дедім, — депті Құлақай.

2. ҚАЗАН СЫНАДЫ

Бір күні кешқұрым апақ-сапақ уақытта Құлақай бір бай-дың үйіне кіріп келеді. Бәйбіше қайнатып болып, бықтыруға

қойған ірімшікті күзетіп көзін бір ашып, бір жұмып отыр екен. Құлақай ірімшікті қазанымен ала жөнеледі. Бәйбіше шошып кетіп аттан салады, ауылды басына көтереді.

Құлақайдың соңына түскен қуғыншыға:

— Ей, кейін қайт, қазан сынады, — дейді. Қуғыншы қалмайды. Құлақай ірімшікті еңсере жеп, қазанды тасқа ұрып бытшыт қып:

— Қазан сынады дедім ғой, ақымақ! — деп жайына кетеді.

3. ҚАЙРАН САРЫ МАЙ

Баяғыда Құлақай деген кісі өте қу екен. Сол қу қаланы аралап жүріп, сары май сатып тұрған дүкенге келеді де, саудагерден:

— Бұл не? — деп сұрайды.

— Сары май.

— Е, сары май? — деп Құлақай майдан бір асайды. Әні-міне дегенше:

— Сары май, сен мені таныдың ба? — деп тағы бір асайды.

Саудагер ашуланып, ұрсып, май ыдысын ары алып қояды. Сонда Құлақай:

— Сары май, кеттім-ау, саған жарымай! — деп дүкеннен шығып жүре беріпті.

4. ТӘБӘРІГІМ ТАРҒЫЛ ӨГІЗ

Әкесі Қарабатыр дүние салған соң шешесі Құлақайға:

— Елді арбап, алдағаныңды қой. Өстіп жүріп бір күні байлардың қолынан өлесің, — деп жалынады.

— Қоямын, енді ешкімді алдамаймын, — деп анасының көңілін жыққысы келмеген Құлақай еріксіз уәде береді.

— Қарағым, менің ақылыма көнсең, Боқбасар бидің ақылын ал! Өзім ертіп апарайын, — деп анасы сол кездегі қалың қауымның сыйлысы болған ел ағасын ауызға алады.

— Жарайды, — деп Құлекең оған да көнеді.

— Оның батасын алу үшін бір мал табу керек, — дейді анасы.

— Жарайды, жол-жөнекей бірдеңе табылар, — дейді Құлақай.

— Қарағым-ау, әлгінде қойдым дегенің қайда? Тағы біреуді алдап алғың келіп тұр ма?

— Ал, алдамайын, бір жақсы ат таба қойыңызшы.

— Оны қайдан табамын, жарығым-ау!

— Онда менің жолыма көлденең тұрмаңыз. Жүріңіз, кеттік.

— Қайда?

— Бата алуға.

Құлақай анасын ертіп, бидің аулына келе жатса, жол жиегінде бір табын сиыр жусап жатыр екен.

— Мынау Боқбасардың сиыры ғой. Анау тарғыл өгізді ұста, — дейді Құлақай қасына еріп жүрген інісі Бәйдекке.

— Қой, қарағым, танып қойса, ұят емес пе? Өз малын өзіне апарғанымыз, — дейді анасы.

— Жоқ, шеше, мен ес білгелі мен өз малын өзі таныған бай көргем жоқ.

Бұлар кеш бата тарғыл өгізді жетектеп, бидің үйіне келеді. Би:

— Мына зәлім қайдан келіп еді, бір пәле шығармаса игі еді, — деп, Құлақайды қой сойып, қонақ қылады. Ет желініп болған соң, Құлақай биден бата сұрайды. Би есік жаққа жалтақтай қарап, бірдеңе дәметкендей болады.

— Жасаңыз, жасаңыз, биеке, тәбәрігіңіз дайын, — дейді Құлақай. Сөйтеді де Бәйдекке «бар, алып кел» дегендей ым қағады. Бәйдек өгізді жетелеп әкеп, есіктен басын көрсетеді.

— Міне, биеке, тәбәрігім — тарғыл өгіз, — деп Құлақай қолын жаяды.

— Е, бәсе, — деп би жымың-жымың қағады, — бұл қу тағы алдап соққалы отыр ма деп ем.

Ол «бісімилла, раббим» деп батасын шұбыртып жасай бастады. Бата бітіп, бет сипасқан кезде бидің ортаншы ұлы Оспан тұрып:

Мынау өзі біздің өгізден аумайды екен, — десе керек.

— Ә, солай ма, — дейді Құлақай қуланып, — ол да біреудің тәбәрікке бергені шығар.

— Иә, иә, тәбәрікке келген. Әумин, игілікке ұстасын, — деп Боқбасар би сақалын сипапты.

5. ҚҰДАЙ ДА ҚАЛЖЫҢДЫ ТҮСІНБЕЙДІ ЕКЕН-АУ

Жолдастарына еріп аң аулауға шыққан Құлақай бір кезеңнің астында қызыл шеке болып сүзісіп жатқан екі арқардың құлжасын көре қойып, қасындағыларға «тоқтандар» деп ым қақты. Олар тасада тұрып, арқардың сүзіскенін көпке дейін тамашалады. Сүзісе, сүзісе әбден діңкесі қатқан қос құлжа бір-бірімен текеше тіресіп, ақыры сілейіп тұрып қалды.

Кенет адамның сыбдырын сезіп қойған арқарлар зыта жөнелмек болғанда арбиған мүйіздері айқасып қалып, бірін-бірі сүйрей қашты. Сол-ақ екен Құлақай тобы тұра қап қуды. Қос құлжа бірін-бірі кимелей, сүйрей-сүйрей келіп қарсы алдында тұрған шоқпар тасқа екпінімен кеп соғылады. Сол арада біреуі омақаса құлады да, мойыны астына қайырылып, жатқан орнынан тұра алмай қалды.

Салып ұрып жетіп келіп, аттан қарғып түскен Құлақай бәкісін қалтасынан суырып алып:

— Құдай осыны да бердім дер ме екен, — деп түрегеп тұрған арқардың жонын сипап кеп қалды. Жіпсіз байланып, қыстығып тұрған құлжа қатты шошынып, шоршып түскенде мүйіздері бір-бірінен ажырасып-ақ кеткені. Екі арқар екі жаққа зыта-зыта жөнеледі. Жігіттер сандарын соғып, дәт деп қалды.

— Тұу, бұл Құдай да қалжыңды түсінбейді екен-ау! — деп мырс етіп.

6. ПЕРІШТЕЛЕРІМЕ АЙТАЙЫН

Құлақай сексен бір жасқа келіп, о дүниеге аттанар шағында бәйбішесі Дәріжан:

— Құдай қосқан қосағым едің, мені қалай қиып тастап кетесің, — деп шалын құшақтап алып, еңіреп жылайды. Сонда талаурап жатқан Құлекең көзін ашып алып:

— Бәйбіше, жылама, жас қалып бара жатқан жоқсың ғой, — дейді.

— Бұл Құдай сені алғанша, мені неге алмайды. Тастамай бірге ала кетші, — деп одан әрі егіледі Дәріжан бәйбіше.

— Ей, — дейді Құлақай басын жастықтан жұлып алып, — жылама. Мен қазір періштелеріме айтайын, егер екі ат әкелсе, тастамаймын. Ал бір ат әкелсе, мінгесіп жүре алмаймыз ғой, — депті өлім аузында жатса да құлана сөйлеп. Сол сәт ағыл-тегіл жылап отырған бәйбішесі мырс етіп күліп жібереді.

7. БҮЛҒАҚ ТЕНТЕК АТАНҒАН СЕБЕБІ

Той-думанда біреулерге тілі тиіп, біреулермен төбелесіп, астындағы жалғыз атын айыпқа тартып, жүре береді екен. Ол ешкімнен қорқып, қаймықпайды. Өйткені болыс, бидің, стар-

шиналардың тізесі батқан. Жуан таптарға қаны қас. Өзі — қарақасқа кедей.

Бір күні Бұлғақтың Сары деген кәрі әкесі қайтыс болыпты. Елге хабар айтар кісісі жоқ және бұл кедейге кім келеді. Жаздың күні, ел жайлауда. Бұлғақ қолына сойылын алып, әр ауылдың тұсынан «аттан, аттан, жау шапты, әкетті» деп, әр ауылдың жанынан шауып өтеді. Ол уақ жауынгершілік уақыт. Ел аттанып, қолдарына сойыл алып, жиналып, «қайда-қайдалап», Бұлғақ:

— Мұнда, былай кетті, — деп шауып келеді, ел соңынан қаптап келеді. Біраз уақыт шапқаннан кейін «жау мұнда» деп өзінің аулына, өз үйіне әкеп тоқтады да:

— Ойбай, жау менің әкемді әкетті. Сендер бір жылқыны жау әкетсе, аттандап шабасыңдар, менің әкем бір бас мал құрлы жоқ па? — депті.

Біреулері:

— Әкеңді кім әкетті? — дегенде,

— Құдайдың өзі әкетті, — депті.

— Ей, мынау неткен сұмдық?! Кісі өлімін «жау шаптылап» хабарлап, намазға деп шақырушы еді. Елді бекерге үрейлендіріп, әбігер қылғаның не, осынша? — деп тарамақ болған жұртқа, бір ақсақал елді тоқтатып:

— Ау, халайық, бұл Бұлғақ тентекті бәрің де білесіңдер. Бұл «менің әкем өлді» деп елге өзі барып хабарлауға бола ма? Елге барып хабарлағанда, бұның тілін кім алады? Бұл тентек тапқырлығымен, өжеттігімен «аттандап» қанша халықты жинады. Ал, осы жиналған жұрт, мына өлген қарт өліктің құрметі үшін елдік етіп, ортадан қаржы жинап, өлікті қоялық. Сауабы тиер. Ертең бәріміздің де басымызға келер уақиға ғой, — деп халықты көндіріп, тоқтатады. Әлді үйлер бір-бір тоқтыдан беріп, жалпы көпшілік тиын-тебендеп қаржы жинап, Бұлғақтың басындағы ауыртпалықты көтеріп, әкесін жақсылап қойып қайтады.

8. БҰЛҒАҚ ТЕНТЕК ПЕН ҚАМБАР ТӨРЕ

Қамбар төре аңнан қайтып келе жатса, астында шабан торысы бар, бір адам келе жатыр. Ол — Бұлғақ деген тентек еді. Ол келіп Қамбар төреге сәлем береді. Екеуі амандасып болған соң Қамбар:

— Кімсің? — деді.

— Бұлғақпын.

— Қайда барасың?

— Қамбар төреге барамын.

— Не жұмыспен?

— Мырза деп естідім, ат мініп, шапан киіп қайтайын деп келемін.

— Қамбар ат, шапан бермесе, қайтер едің?

— Берсе де енесін ұрайын, бермесе де енесін ұрайын, — деді.

— Жарайды, Қамбардың ауылы — анау, бара беріңіз, — деп, өзі бұрылып кетіп, басқа жақпен үйіне келіп, аңшылық киімін тастап, хан киімін киіп алады.

Ертеңіне Бұлғақты алдырып, көрмеген кісідей жөн сұрап:

— Не жұмыспен келдің? — деді.

— Қамбар деген атағыңызды естіп, сәлем беріп, ат мініп, шапан киіп қайтайын деп келдім.

— Ат мінгізіп, шапан кигізсем, қайтер едің, бермесем, қайтер едің, — деді.

Бұлғақ:

— Берсең де кешегім, бермесең де кешегім, — деген екен.

Сонда Қамбар:

— Шын батыр, ер екенсің, — деп ат-шапан беріп қайтарыпты.

9. БҰЛҒАҚ ТЕНТЕКТИҢ ӨКІНШІ

Бұлғақ шөлкем-шалыс мінезді жан болған. Оған «тентек» деген қосымша атты жұрт ерке де қиқар қылығын қызық көріп қана емес, тапқырлығы мен тура іске тоқтамдылығына риза болып қойған екен.

Бұлғақ тентек ас пен тойды ешқашан төбелессіз таратпаған екен. Салтанатты той-думанды бай шонжарлар жасайтыны белгілі. Ал Бұлғақтың оларға қаны қас жаралған, олардың салтанат-сайранын ойрандап кету Бұлғақ үшін үлкен рахат. Мейлі шақырсын, шақырмасын сол ауыл жер түбінде болса да, жететін көрінеді.

Аттан түсіп, алты таспа бұзау тіс қамшысын сүйретіп, ақ ордаға қарай қойқаңдай бет алған Бұлғақтың алдынан байдың жағымпаздары тап сағынысып көріскендей қарсы алған.

— Уа, Бұлғақ, қайырлы қадам, ақ сапар болсын...

— Уа, тентек, ортамыз өзіңмен толсын...

— Армысыңдар, абзал ағайындар. Айтқандарың келсін... — деп әу баста Бұлғақ та көлгірсіп жауап берген.

Бұлғақ төбелестерде ылғи жеңіске жете бермейді. Туысы көптермен төбелес бастағанда сабалып та жүреді. Думанды тойды төбелеске айналдырғаны үшін ат-шапан айып та тартады. Өстіп Бұлғақтың қамшысының ұшынан қан тамып тұрған шағында атақты бір бай қызын ұзататын ұлы дүбір той жасамақшы болады. Бай той жасамас бұрын ат шаптырып, Бұлғақты шақыртады. Байдың қалайша қастерлей қалғанына қайран қалған ол, атына мініп, оның аулына келеді. Ақ ордадан ата қаздай алшаң басып байекеңнің өзі шығады.

— Уа, ассалаумағалейкүм, тентек.

Шылбырына оралып атын байлайды. Байдың жалпақтауынан қалай да бір жалынышы барын байқаған Бұлғақ арзандамай, асқақтай түседі. Дырау қамшысын сүйрете ұстап, үйге қарай маңғаз аяндайды. Бай оны өз үйіне кіргізіп, төріне

төрт қабат көрпе төсеп отырғызады. Бұлғақтың алдына сары қымызын сапырып, бағлан қозының басын тартып, асты-үстіне түседі. Сый-құрметін жасап болған соң:

— Құрметтім, сенен сұрайтын бір тілегім бар, — дейді бай.

— Менен қазына қалап, мал сұрамайтын шығарсың. Мені қалай екен айтқын, — дейді Бұлғақ.

— Айтсам, жалғыз баламды құтты орнына қондырар той жасамақшы едім. Саған тілегім — осы тойды ұрыс-жанжалсыз тарат, жарқыным!

— Жоқ, болмайды. Бұл тілегіңді орындай алмаймын, — деп Бұлғақ біржола бас тартады.

— Төңірім-ау, неге, неге... Неге орындалмайды? Орындағанда нең кетеді, — деп бай бәйек болады.

— Неге «нем» кетпейді? Сен қызыңды ұзатады екен деп, мен еркімнен айырылмақшымын ба? Менің еркім «әйт» десең өріп, «шәйт» десең жататын сенің қоралы қойың емес. Өзіме-өзім ие болам деп айта алмаймын. Өзі келіп тиіссе де, үндемеуім керек қой.

— Саған кім тиісуші еді? — деп бай қанша қақсаса да:

— Айттым, бітті. Мені қинама, — дейді.

Бұлғақты тамағымен-ақ табындырып аламын деген байдың амалы құрып ақыры:

— Тойымды аман-есен, у-шусыз өткізсең, астыңа ат мінгізіп, үстіңе шапан кигізейін, көнесің бе? — дегенде Бұлғақ:

— Көнем, — депті.

Осылай тоқтамға келген соң төңіректің төрт бұрышын шақырған ұлы дүбір той басталады. Садақ тартқан, қыз қуған, палуан түсіп, ат шапқан, тебен іліп, теңге атқан, жар-жар айтып, ән салған алуан-асыр той-думан аптаға созылады. Төбелесті жақсы көретін Бұлғақ тентекке талай-талай қанқызды оқиғалар тап болып, «сап-сап көңіліме» салып әзер шыдайды. Ақыры той да аяқталады. Бұлғақ байға келіп:

— Айтқанымды орындадым. Тойың аман-есен аяқталды. Ал ат-шапанымды әкел, — дейді.

Сонда анау:

— Әй, Бұлғақ, сен той сайын төбелес шығарып, ат-шапан айып тартып жүретін Бұлғақ емес пе едің? Осы жолы ондай шығыннан аман қалдың. Білсең, менің берген ат-шапаным осы емес пе? — дегенде, тура сөзге тоқтамды ер Тентек:

— Өттегене, кеңірдек келіп еді. Арамза неме алдап соқты-ау, — деп санын бір салып жүріп кеткен екен.

10. БҰЛҒАҚТЫҢ ТАПҚЫРЛЫҒЫ

Қай кезде болсын ел еркесі болған ерлерге ешкім де тізесін батырып, тіліне тыйым сала алмаған. Халқымыз олармен ай сайын болмаса да, жыл сайын мәслихат-кеңес құрып отыруды зор ғанибет, жан сергітер рахат көрген. Сондықтан да ол кездегі шежіре-шешен, әнші-күйші, тапқыр да шебер өнер иелері ел-жұртты аралап, саяхатта сайрандап жүрген. Солардың бірі осы — Бұлғақ тентек еді.

Бұлғақ келесі жылы әлгі байдың аулына тап болады. Сонау кезгі Бұлғақтың өкініші де ұмыт болып, ашу-араздан айықса керек. Бай да қаудырай қарсы алып, тентекті төредей күтіп, қойын сойып, қолын қусырып қонақ етеді.

Таңертең бай өз қорасының аман-жаманын анықтау үшін ерте тұра келіп қараса, қойды қасқыр жарып кетіпті.

Бұлғақ мұны сезсе де, былқ етпей жата береді. Іштей қанша күйінді болса да, бай да сабыр сақтайды. Бұлғаққа деген құрмет-сыйын өзгертпейді. Дастархан жасалып, түннен қалған ет қайта жылытылып алға қойылып, үн-түнсіз тамақ ішіп отырған бір шамада бай:

— А, тентегім, сенен қашып құтылған қазақтың мақал-мәтел, салт-сана, сөзі жоқ. Бәрін де өзің білесің. «Құтты қонақ қонса, қой егіз табады. Құтсыз қонақ қонса, қойға қасқыр шабады» депті атамыз. Қасқыр үш қойымды жарып кетіпті, бұған не дейсің? — депті.

Сонда Бұлғақ жұлып алғандай:

— Әкең Шойқара өлген күні де мен үйіңде қонақ па едім? — деген екен.

— Тас төбемнен ұрдың. Сонау жылғы есеңді артығымен алдың, Бұлғақ, — деп өзін «айлалы да ақылды» санайтын бай жерге қарапты.

11. СҮЙІНДІК ЖАҚАН ҚУДЫҢ ҚУЛЫҒЫ

Жақан қу елден шыққан кедей болады. Былайша айтқанда бар адамдар ол кезде оны өте жек көреді. Ол өзінің жоқтығына, нашарлығына қарамастан өте пысық, елден шыққан қу болады. Жақан қазіргі Павлодар облысы, Баян ауданы, бұрынғыша Ақбет тау болысы, төртінші ауылда туып-өседі. Руы — сүйіндік, оның ішінде айдабол, арғы атасы — жолан. Он тоғызыншы ғасырдың соңғы жартысында өмір сүрген адам. Бұл Жақан өте қулықшыл, тақпақшыл, сауыққой жайдары адам болды. Жақанның әкесі өзі де нашар, кедей болғанымен ескі патша саясаты заманында үлкен жерлерде, үлкен жиындарға қатынасып жүреді.

Бір кезде Жақан Омбы қаласына барады. Бұл кезде Омбыда болған жиналысқа қатынасқан адамдардың күтушісі болады. Жақан атқосшы болып еріп барғанмен, қолы бос уақытында Омбының қаласын аралайды. Базардан бір қалайы ожау сатып алады. Бұл кезде осы қалайы ожаудың халыққа тарап шықпаған кезі. Сонымен Жақан елге қайтып келіп, күздігүні ел тауға қонған соң, Жақан өзінің қасына үлкен баласын ертіп алып, Қаржас Үкібайдың үйіне келеді. Қонып отырғаннан кейін Жақан Үкібайға айтады:

— Мен сізге сыйға Омбыдан ақ күміс ожауды әдейі тартуға алып келіп отырмын. Осы ожауды ешкімге апармай, сізге алып келіп отырмын. Сондықтан амандық болса, бәйбішеңізге тықтырып қойыңыз, — деп ожаудың мақтауын жеткізеді. Осы-

мен Үкібай ожауды салдырып қояды. Ешкімге бергізбейді, келген кісіге де көрсеттірмейді.

Ал Жақан қайтар уақытта Үкібай:

— Не айтатының бар? — дейді.

— Мен не қалаймын сізден? Біздің шаруаны білесіз. Халжай белгілі. Балаларға соғым керек. Басқа не айтайын, — дейді.

Сонда Үкібай тұрып:

— Қой берсем, тайынша берсем, азсынарсың, астымдағы атымды ал, — деген екен дейді.

Сонымен Жақан өте риза болып, Үкібайдың атын алып, еліне қайтады. Келесі жылы жазғытұрым ел таудан көшіп жатқан кезде тоғай бойынан шыққан, ел аралаған Апайдың бақалшылары әлгі Жақан тартуға алып келген күміс қалайы ожауды бақалшы қыдыртып, жүн-жұрқаға сатып жүргенін Үкібай көреді. «Ақшалай болса, ожаудың құны 5 тиын, болмаса бір уыс қойдың жүні» дейді. Сонда Үкібай айтқан екен:

— Әлде Құдай-ай, мынау Жақан мені алдап, өтірік айтып, астымдағы атымды алдап соқты-ау! Күміс ожау дегені қалайы ожау боп шықты-ау, — деген екен.

Сөйтіп, Жақан қу Үкібайды қулығын асырып алдаған екен.

12. АҢҚАУ МЕН ҚУЛЫҚШЫ

Бір кедейдің үйемелі-сүйемелі екі баласы бар екен. Үлкен ұлы жұрттан шыққан жылпос қулықшы болса, кіші ұлы жұрттан іздеп таба алмайтын аңқау екен. Мал дегеннен қара күшін нан қылып отырған қара өгізі мен сүтін ішіп, төлін ет қылып отырған буаз қызыл сиыры болыпты. Күндердің бір күнінде кедейліктің салдарынан үйінде ішетін асы да бітіп, аштыққа кіріпті. Аштық деген жайсыз жағдай ғой, сондықтан да бір үйлі жанның құтын алып, қабақтарын түсіріп, түнертіп қойыпты.